

УДК 616-058(06.091)

В.Ф. Москаленко, О.П. Яворовський, Ф.Я. Ступак, І.М. Сахарчук, О.Я. Антонюк (Київ)

АКАДЕМІК О.В. КОРЧАК-ЧЕПУРКІВСЬКИЙ – ФУНДАТОР СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ ЯК НАУКИ ТА ПРЕДМЕТУ ВИКЛАДАННЯ (до 155-річчя від дня народження)

Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця

Описано постать та висвітлено наукові доробки відомого вченого, соціал-гігієніста, земського лікаря О. В. Корчака-Чепурківського, що впровадив соціальну гігієну як предмет викладання у вищій школі взагалі та медичній зокрема. Як лікар-практик і вчений – представник земської санітарної медицини, академік О. В. Корчак-Чепурківський обґрунтував оптимальну основу санітарно-профілактичної служби в структурі земської медицини. Він розробив першу в Україні номенклатуру хвороб, що стала провісником сучасної міжнародної класифікації хвороб. Застосовані і розвинені ним методи медико-топографічного та історичного розгляду питань громадської медицини у взаємозв'язку з динамікою здоров'я населення сприяли удосконаленню соціально-гігієнічного аналізу для потреб охорони здоров'я.

Ключові слова: соціальна медицина, академік О. В. Корчак-Чепурківський.

Персонологічні студії посідають чільне місце в структурі сучасної науки. На першому плані цих досліджень – особистість та середовище її побутування. Слід зазначити, що в українознавчому контексті такі наукові розвідки мають особливе значення для з'ясування ролі національної інтелігенції у розвитку суспільства. Нинішня зацікавленість репрезентантами української інтелігенції минулого зумовлена необхідністю опрацювання їхньої наукової спадщини, яка тривалий час недостатньо досліджувалася або вилучалася з наукового обігу з ідеологічних міркувань. Серед них постать і науковий доробок відомого вченого, соціал-гігієніста, земського лікаря О. В. Корчака-Чепурківського, який працював у земствах Полтавської та Херсонської губерній, а згодом – завідувачем земського санітарного бюро Бессарабської губернії, завідувачем санітарного відділу Київської міської управи, був надвірним радником, кавалером ордена св. Анни III ступеня.

Слід зазначити, що земська медицина, якскравим представником якої і є О. В. Корчак-Чепурківський, була оригінальною організацією медичної допомоги, яка на той час не мала аналогів у світі. В основі земської медицини лежав принцип загальнодоступності, який взяла на «озброєння» радянська охорона здоров'я, а потім – і національні служби охорони здоров'я різних

країн. Саме в земській медицині виник найбільш прогресивний принцип дільничного обслуговування сільського населення, який забезпечив доступну медичну допомогу.

Ще одним з основних у земській медицині був принцип безкоштовності медичної допомоги. У земській медицині вперше у світі з'явився санітарно-профілактичний напрямок, який і сьогодні залишається найбільш прогресивним в охороні здоров'я.

У цьому контексті значний інтерес викликає фігура земського лікаря-універсала, а в наших умовах – сімейного лікаря. Саме таким лікарем-практиком і був О. Корчак-Чепурківський, який яскраво представляє важливий пласт знання особливостей діяльності земського лікаря, зокрема, розвиток санітарно-профілактичного напрямку.

Найбільшим на сьогодні виданням про О. В. Корчака-Чепурківського є робота С. С. Кагана [4], хоча й вийшла ще в 1965 р. Останніми роками з'явилися ще деякі публікації, пов'язані з О. В. Корчаком-Чепурківським чи з його сином Юрієм.

Мета роботи – описати внесок О. В. Корчака-Чепурківського у соціально-медичну сферу; підкреслити значення видатного вченого для соціальної медицини як науки та предмету викладання.

Методи: інформаційно-аналітичний, контент-аналіз.

Результати дослідження та їх обговорення

Соціально-гігієнічна діяльність О. В. Корчака-Чепурківського складається з педагогічної та наукової.

Викладання соціально-медичних питань і статистики розпочалося зі створенням у 1871 р. першої в країні кафедри гігієни, медичної поліції, медичної географії та статистики в Київському університеті св. Володимира.

Керівник кафедри, професор В. А. Субботін вважав одним з основних методів гігієнічних досліджень статистичний. «Без статистики, – зазначав він, – гігієна ніколи не піднялася б до рівня громадської гігієни в широкому значенні цього слова».

Важливою тенденцією на початку ХХ ст. була диференціація, формування окремих гігієнічних дисциплін. За професора В. Д. Орлова важливим етапом на цьому шляху було введення приват-доцентського курсу з епідеміології та медичної статистики. У 1903 р. приват-доцентом з епідеміології та медичної статистики, нового курсу при кафедрі, став доктор медицини О. В. Корчак-Чепурківський, відомий соціально-медичними та статистичними дослідженнями. Особливо плідною діяльністю він відзначився в Херсонській губернії під керівництвом М. Уварова. Розпочатий ним курс лекцій на медичному факультеті Київського університету відразу ж набув медико-соціальної спрямованості. Водночас із викладацькою діяльністю О. В. Корчак-Чепурківський деякий час очолював санітарне бюро Київської міської управи, що давало змогу впроваджувати в життя розроблені ним санітарно-гігієнічні заходи. Особливе місце в його роботі на медичному факультеті посіли питання санітарної статистики «як одного з методів, що сприяє виходу гігієни на шлях поглибленого вивчення проблем громадської медицини» [19]. До курсу санітарної статистики він включив також окремі глави з соціальної гігієни.

Характерним було те, що викладання таких курсів у Києві, як і в Петербурзі (1908) та Москві (1910), провадилося у вищих навчальних закладах немедичного профілю. У Києві його викладали в 1906–1913 рр. у Комерційному інституті, який відзначався певною демократичністю в побудові навчального процесу. Для цього ще в 1905 р. О. В. Корчак-Чепурківський опублікував програму курсу соціальної гігієни в «Трудах Общества киевских врачей». З 1909 р. він читав громадську гігієну також у Київському політехнічному інституті майбутнім інженерам (зберігся кошторис 1911–1912 рр. та автобіографія лектора). Розпочавши читати (1906) в Києві курс «Основи соціальної гігієни і громадської медицини», О. В. Корчак-Чепурківський започаткував викладання предмета як в Україні, так і в Російській імперії.

На медичному факультеті Київського університету соціальна медицина тоді не входила до програми навчання, тому доводилося включати цей предмет до курсу епідеміології та санітарної статистики. У плані, складеному О. В. Корчаком-Чепурківським на 1906–1907 навчальний рік, новий курс називався «Санітарна статистика і громадська медицина», а в 1907–1908 навчальному році – «Громадська медицина і санітарна статистика». Як бачимо, на перше місце уже поставлена громадська медицина. При цьому до програми викладання вперше включені «Окремі глави з курсу соціальної гігієни, поняття про соціальну гігієну, її завдання».

В основу опублікованої програми курсу соціальної медицини було покладено вивчення захворюваності населення, її обумовленості чинниками зовнішнього середовища; окремо виділено соціальні хвороби, методи боротьби з ними.

Учений визначив у програмі окремі види соціальної захворюваності, передбачив спеціальний розгляд заходів боротьби з нею, санітарного законодавства (громадської охорони здоров'я). До цих заходів О. В. Корчак-Чепурківський включив державну організацію лікувальної та санітарної допомоги, громадські організації, органи санітарного законодавства тощо [20].

Програма соціальної гігієни починалася з вступу, який містив визначення предмета і завдань дисципліни, виклад методології, формулювання понять «здоров'я» і «хвороба». У ній розрізнялися поняття про хвороби соціальні та індивідуальні. У програмі розглядався вплив на здоров'я факторів зовнішньої природи і соціального середовища.

Програма О. В. Корчака-Чепурківського відзначається соціально-медичним спрямуванням.

Слід зазначити, що О. В. Корчак-Чепурківський намагався наблизитися до спеціалізації студентів. Промислову гігієну він читав студентам, які мали працювати на промислових підприємствах, залізничну гігієну – студентам, які вивчали експлуатацію залізничних доріг, на педагогічному відділенні – гігієну виховання, а на комерційному відділенні (товарознавство) він прагнув запровадити курс гігієни харчування з практичними заняттями щодо дослідження найважливіших харчових продуктів.

Така диференційованість матеріалу у викладанні свідчить про універсальний гігієнічний підхід вченого до проблем громадського здоров'я при підкресленому збереженні соціальної спрямованості.

Досвід викладання громадської гігієни О. В. Корчаком-Чепурківським значною мірою підготовлений його багаторічною громадсько-медичною діяльністю в Херсонському, а потім Бессарабському земствах, активною участю у Пироговських з'їздах, які концентрували громадсько-медичні ідеї того періоду.

О. В. Корчак-Чепурківський зазначав, що «санітарна статистика фактично не представлена в університетській освіті..., медична освіта однобічно спрямовується на шлях знайомства з індивідуальною терапією і зовсім ігнорує санітарно-суспільний розвиток медичної науки» [1].

Питання про викладання соціальної гігієни на медичних факультетах обговорювалося на Пироговських з'їздах, де викликало велику зацікавленість. Мали місце різні думки стосовно назви предмету. Дехто вважав, що поняття «громадська медицина» близьке, але неоднорідне поняттю «соціальна медицина». Громадська медицина окреслюється діяльністю органів самоврядування головним чином у галузі лікувальної медицини, а соціальна медицина стосується діяльності держави переважно в галузі запобіжної медицини. Інші учасники дискусії не вбачали суттєвих відмінностей між цими поняттями, вважаючи, що в обох випадках вивчаються закони охорони здоров'я народних мас. Була й думка, за якою найбільш точним змістом нової науки є поняття «соціальна гігієна».

В основу програми О. В. Корчака-Чепурківського покладено принцип виділення соціальних хвороб і методи боротьби з ними. Заключний розділ програми стосувався аналізу діяльності державних і громадських установ щодо боротьби із соціальними хворобами.

Отже, О. В. Корчак-Чепурківський першим почав читати систематичний курс соціальної гігієни (медицини) як нової навчальної дисципліни для студентів у Російській імперії, намагався викладати студентам основи громадської медицини. Передові позиції він займав і при обговоренні цих питань на Пироговських з'їздах, зокрема, в 1910 р. на XI з'їзді, на якому його було обрано почесним головою засідання.

Вперше в Російській імперії О. Корчак-Чепурківський систематизував і прочитав повний курс науки, яка згодом набула назви соціальної гігієни (медицини). Тому з повним правом можна вважати О. В. Корчака-Чепурківського засновником соціальної гігієни як науки та предмета викладання у вищій школі.

Варто коротко охарактеризувати наступний період – епоху української державності. Під час правління гетьмана П. П. Скоропадського вперше в історії України на початку травня 1918 р. засновано власний національний орган централізованого управління медичною справою на рівні міністерства – Міністерство народного здоров'я та державного опікування. Функції міністерства формувалися за першочерговими вимогами того часу: організація охорони здоров'я цивільного населення, допомога полоненим, придбання за кордоном лікувальних засобів тощо.

Міністр закордонних справ у гетьманському уряді Д. Дорошенко у своїх спогадах зазначав, що Міністерство народного здоров'я і опікування поставило перед собою дуже складне і важке завдання – поліпши-

ти санітарне становище краю, що був кілька років почасти тереном війни або ж найближчим зазіллям мільйонових армій, був весь захоплений виром громадянської війни; в краю розвинулись пошесні хвороби, загрожувала зі сходу холера, а тим часом медичний і санітарний апарат був значно зруйнований, і відчувався величезний брак медикаментів і санітарних засобів. Енергія міністра В. Ю. Любінського і його найближчих помічників (доктора Є. І. Яковенка і доктора Б. П. Матюшенка) спрямовувалася насамперед на боротьбу з пошестю, на підтримку й оновлення існуючих у краю великих лікарських інституцій, на використання величезного майна особистого персоналу медико-санітарних організацій військового часу, таких як Червоний Хрест, Земський і Міський союзи та інших» [21].

Б. П. Матюшенко був директором медичного департаменту міністерства, а директором санітарного департаменту – О. В. Корчак-Чепурківський. Зрозуміло з вищенаведеного, що умови роботи були надзвичайно важкими.

О. В. Корчак-Чепурківський очолював також медичний факультет Українського державного університету і водночас кафедру загальної та соціальної гігієни.

В уряді Директорії О. В. Корчак-Чепурківський короткий час був Міністром охорони здоров'я.

У перші радянські роки соціальну медицину викладали на об'єднаній кафедрі загальної та соціальної гігієни. Лекції українською мовою читав професор О. В. Корчак-Чепурківський, російською – професор К. Е. Добровольський. Наприкінці 1922 р. українська та російська лектури об'єдналися, і кафедру очолив О. В. Корчак-Чепурківський.

Стосовно наукового внеску вченого зазначимо, що його роботи присвячувалися дослідженню стану здоров'я населення й організації санітарно-протиепідемічних заходів. Переважна більшість його праць мали виражений соціально-медичний характер.

Спочатку О. В. Корчак-Чепурківський зосередив увагу на проблемах епідеміології, тісно пов'язаних із соціально-медичними питаннями. Учений вважав, що епідеміологи повинні працювати над статистикою захворюваності, руху населення, особливо його смертності, у зв'язку з чим епідеміологію О. В. Корчака-Чепурківського можна розглядати як «соціально-гігієнічну» [5]. Стосовно функцій громадської медицини, то вчений вважав, що за нею завдання спостерігати, розробляти і запроваджувати в життя вироблені наукою заходи.

На початку трудової діяльності О. В. Корчак-Чепурківський, як завідувач Костянтиноградської міської земської лікарні, не обмежувався лише організаційною та практичною роботою. Він проявляв глибоку зацікавленість у медичних статистичних дослідженнях та їх узагальненнях. Наслідком цього стали перші

друковані наукові праці молодого лікаря: «Сулема при переважаючій лихорадці» [6] та «Организация земско-медицинской помощи в Константиноградском уезде в 1884 г.» [10]. Ці статті започаткували накопичення наукових праць вченого у царині громадської гігієни і терапії та організації земської медичної допомоги.

Підсумком наступного продуктивного Херсонського періоду діяльності стала праця «Отчет о состоянии врачебной помощи и народного здоровья в Херсонском уезде за 1889 год» [11] і в наступному такому ж звіті за 1890 р., у доповіді 12-му Петербурзькому з'їздові лікарів та інших. Із вказаних звітів видно, що автор ознайомився зі станом дільничної медицини, лікарнями за даними документації повітового земства та шляхом особистого об'їзду дільниць і лікарень Херсонського повіту. Звернувся він і до історії розвитку медицини в повіті, оскільки вважав це важливим для з'ясування сучасного. У результаті О. В. Корчак-Чепурківський дійшов висновку, що в повіті немає медико-статистичного матеріалу щодо захворюваності населення. Через відсутність достатнього медико-статистичного матеріалу він звернувся до іншого джерела — до метричних даних про рух населення (народжуваності та смертності). Все це мало суттєве значення для організації медичної справи. Звіти характеризують О. В. Корчака-Чепурківського не лише як компетентного лікаря в усіх галузях медицини, але й як належного організатора земської медицини взагалі та стосовно медико-соціальних питань зокрема.

У працях Херсонського періоду висвітлено різні соціально-медичні питання, зокрема й санітарна статистика Херсонського повіту. Під час роботи в повіті Овксентій Васильович використовував метричні дані про смертність і реєстрацію випадків захворювань медичним персоналом, зокрема на дифтерію. Для реєстрації запису дифтерійних хворих О. В. Корчак-Чепурківський розробив докладну спеціальну особову картку захворювання. Звернення до метричних записів з метою вивчення стану здоров'я населення було важливим за відсутності державного демографічного обліку.

О. В. Корчак-Чепурківський наголошував на необхідності санітарно-статистичних досліджень, без яких неможливо впроваджувати медико-санітарні заходи.

Учений вважав, що громадським структурам слід полегшити організацію реєстрації руху населення, не має бути дуалізму у медичній звітності, якою повинні займатися органи земського і міського самоврядування за відповідними формами; виступав за децентралізацію і демократизацію громадської медицини, де регулятором такої діяльності має бути губернське земство.

Соціально-гігієнічний характер носили його наукові праці епідеміологічної тематики: «Материалы для изучения эпидемий дифтерии в России» [9], «Изменение смертности в г. Киеве со времени введения в нем канализации» [8], «Войны и эпидемии» [7].

Значною працею О. В. Корчака-Чепурківського стала монографія, успішно захищена ним у Київському університеті, яка принесла її автору заслужений учений ступінь доктора медицини — «Материалы для изучения эпидемий дифтерии (эпидемиологии) в России», видана в Херсоні у 1898 р.

З авторського пояснення встановлено, що ця робота була «дослідженням особенностей у розвитку дифтерії сільського населення на основі вивчення її епідемій у Херсонському повіті за 1870—1889 р., і в зв'язку з протіканням епідемій дитячого віку і загальним санітарним станом повіту» [13]. Уже з короткої авторської анотації видно, що земський санітарний лікар О. В. Корчак-Чепурківський ставив епідеміологічне питання у всій їх соціально-гігієнічній широті — «у зв'язку із загальним санітарним станом». Понад те, з методологічного вступу до монографії цілком очевидно, що у автора головним було вивчення загального санітарного стану повіту, а дослідження епідемій дифтерії виконували ніби підсобну функцію для вирішення головного завдання — дослідити і намітити дієві заходи для оздоровлення загального санітарного стану повіту. Зупинивши свій вибір на вивченні епідемії дифтерії, Овксентій Васильович визначив їх як тест при оцінці загального санітарного стану території з метою вибору дієвих заходів з її оздоровлення. Такий же комплексний підхід до оцінки стану здоров'я населення він виявив і в монографії «Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии».

Слід урахувати, що йшлося про 80-ті роки XIX ст., коли демографічного обліку в країні не було, санітарний облік лише почав застосовуватися, забезпеченість населення лікарями була на низькому рівні, а прагнення окремих лікарів науково узагальнити досвід боротьби з хворобами не заохочувалися.

О. В. Корчак-Чепурківський для об'єктивної оцінки соціально-санітарної дійсності вивчав усі доступні за тих часів джерела й матеріали, критично їх оцінював і відбирав найбільш цінні для вирішення поставлених завдань.

За відсутності організованого обліку демографічних процесів у країні О. В. Корчак-Чепурківський звернувся до записів церковних священнослужителів. В умовах неналежного стану лікарської мережі і обліку лікарських діагнозів смерті він шукав можливості використати для пізнавальної та оздоровчої мети метричні записи причин смерті, які в умовах епідемії дифтерії давали лікарю матеріал для об'єктивної оцінки соціально-санітарного стану. Дослідник акцентував увагу на проблемах достовірності виражених у цифрах фактів спостереження, на правильності застосування статистичного методу. Прийоми встановлення достовірності отриманих матеріалів і спостережень засвідчили широту соціально-гігієнічного мислення автора, його прагнення до максимальної об'єктивності.

Із значних методологічних питань О. Корчак-Чепурківський порушив у своїй монографії питання про дослідження даних метричних записів народжень і смерті для розуміння санітарно-демографічних процесів як на місцях, так і в країні. Він дослідив та статистично довів вплив рівня міграції населення на епідемічний процес при дифтерії, що було на той час особливо актуальним. Навіть часткове проведення розроблених на той час санітарних заходів виявило їх ефективність у зниженні рівнів захворюваності та смертності населення.

Розроблена О. В. Корчаком-Чепурківським методика дослідження вирізнялась новизною, винахідливістю, ретельним відбором і обґрунтованістю.

Методи використання демографічного матеріалу отримали схвалення на з'їзді Пироговського товариства.

Під час Херсонського періоду роботи спільно з М. С. Уваровим О. В. Корчак-Чепурківський розробив основи організації санітарної справи, проблеми громадської санітарії, основні питання громадської медицини, обґрунтував використання статистичних методів при вивченні стану здоров'я населення.

Слід зазначити, що формування соціально-гігієнічних поглядів О. В. Корчака-Чепурківського проходило у сприятливій творчій атмосфері Херсонської громадсько-медичної організації, з якою пов'язані імена М. С. Уварова, М. І. Тезякова, В. В. Хижнякова та ін. За широтою поглядів на громадсько-медичні проблеми Херсонська організація була передовою в Росії. Вона проводила найбільш повно санітарні дослідження, які стали основою соціально-гігієнічних концепцій.

Зосередивши головні зусилля на вивченні епідемічних хвороб, О. В. Корчак-Чепурківський надавав першочергового значення дослідженню зовнішнього середовища, насамперед соціального, обравши в якості моделі епідемії дифтерії.

Досліджуючи санітарний стан населення, О. В. Корчак-Чепурківський встановив тісний зв'язок епідемій з голодом, алкоголізмом, незадовільними умовами, переважною при тривалому робочому дні.

Саме завдяки своїм прогресивним ідеям, справам, публікаціям та виступам на Пироговських з'їздах Херсонський повітовий санітарний лікар став відомим у Російській імперії. У 1891 р. його запросили на посаду Бессарабського губернського земського санітарного лікаря, де він проявив себе як різносторонній організатор охорони здоров'я з усіх питань медичного забезпечення населення. Він створив науково-обґрунтовану організацію боротьби з епідеміями, досліджував питання громадської медицини — захворюваності та смертності, організував медичну звітність у губернії, видавав щомісячні лікарські хроніки, організовував губернські з'їзди тощо.

У виданій у Кишиневі праці «Материалы для истории земской медицины в Бессарабской губернии»

О. В. Корчак-Чепурківський, крім іншого, виклав систему медичної звітності та санітарної статистики. У Молдавії О. В. Корчак-Чепурківський продовжував упроваджувати в практику, поглиблювати й розвивати теоретичні положення прогресивних земських санітарних лікарів про роль громадської земської медицини.

На IV Пироговському з'їзді у 1891 р. Овксентій Васильович виступив з доповіддю «Про номенклатуру звітності і спрощення медичної звітності земських лікарів». З'їзд у своїй постанові звернув увагу на розроблення питання про одноманітну реєстрацію у всіх медичних закладах Росії.

У Бессарабії для встановлення характеру смертності, як одного з показників санітарного стану губернії, О. В. Корчак-Чепурківський застосовував власний метод метричних даних, збирав щомісячні дані про захворюваність за складеною для цього формою бланків, зокрема, розробив документацію відповідної форми звітності стосовно холери.

За зразком Херсонського земства, О. В. Корчак-Чепурківський ввів загальну карткову реєстрацію хворих у губернії, а також планував обробити дані цих карток у бюро, збирав статистичні відомості щодо захворюваності населення Бессарабії, однак цьому завадило закриття губернського санітарного бюро. Були розроблені таблиці з медичної допомоги в повітах губернії, а також таблиці з відомостями щодо віспошпелення.

О. В. Корчак-Чепурківський постійно брав участь у засіданнях губернського комітету громадського здоров'я, де виносив на обговорення питання організації роботи з надання лікарської допомоги бідному населенню в Кишиневі, а також про проведення медико-топографічних описів губернії.

На VI Пироговському з'їзді у Києві, де О. Корчак-Чепурківський був обраний секретарем з'їзду, в секції громадської медицини він зробив доповідь «О пригодности метрических данных о смертности для целей изучения эпидемий сельского населения России».

Діяльність О. В. Корчака-Чепурківського на посаді санітарного лікаря Бессарабського губернського земства характеризувалася глибокою зацікавленістю вивченням санітарного стану населення, актуальністю та прогресивною спрямованістю медико-гігієнічних досліджень, об'єктивним висвітленням дійсності, цілеспрямованістю та наполегливістю в досягненні поставленої мети, організаційним талантом, умілим поєднання практичної роботи з високим науковим рівнем досліджень, публікацій та доповідей.

Після захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора медицини в Київському університеті (1898) Овксентій Васильович прийняв призначення у Києві на посаду міського дільничного санітарного лікаря, а незабаром його обрали завідувачем санітарного відділу міської управи.

У 1905 р. О. В. Корчак-Чепурківський виступив на засіданні Київського товариства лікарів з доповіддю «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени», де майстерно показав відсталість санітарних умов життя народу, шкоду, яка завдавалася здоров'ю людей. У доповіді сказано: «Санітарний стан населення... зобов'язує уряд, суспільство і нас, лікарів, до вжиття заходів для боротьби з жорстокими ворогами здоров'я: передчасним вимиранням, або жалюгідним хворобливим існуванням» [14]. Автор закликав «дослідити причини стану здоров'я (населення) і вказати шляхи для досягнення свого ідеалу ...» [18]. У цій праці Овксентій Васильович показав, що рівні смертності, інвалідності та захворюваності зростають зі зменшенням достатку населення.

Доповідь О. В. Корчака-Чепурківського «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени», через яку його звільнили за «неблагонадійність», була результатом поглибленого аналізу соціально-гігієнічних досліджень загальної та дитячої смертності, захворюваності на інфекційні хвороби, залежності цих показників стану здоров'я населення від соціально-економічних, культурних і політичних умов життя. О. В. Корчак-Чепурківський доводив зв'язок показників здоров'я з голодом, отруєннями, охолодженнями, втому тощо, а незадовільного стану медичної допомоги – з бюрократичним гнітом адміністрації, низьким рівнем медичних знань, іншими чинниками.

Санітарні результати запроваджені у Києві каналізації висвітлено у праці «Изменение смертности в г. Киеве со времени введения в нем канализации», де узагальнено багатий і докладно розроблений санітарно-демографічний матеріал, доведено позитивне значення каналізації міста.

О. В. Корчак-Чепурківський широко застосовував медико-географічні дослідження, а розроблені ним оригінальні методи вивчення руху населення застосовуються в практичній та науковій діяльності соціальних медиків і сьогодні.

У 1908 р. О. В. Корчак-Чепурківський виступив на засіданні природничо-лікарської секції Українського наукового товариства з науковою доповіддю українською мовою «Мальтузіанство і неомальтузіанство з погляду соціальної гігієни».

О. В. Корчак-Чепурківський розробив номенклатуру хвороб українською мовою [12], у передмові до якої йшлося, що вона «починала собою серію публікацій матеріалів, що стосуються української статистичної та економічної термінології» [15]; уклав (разом з М. Галиним) перший російсько-український медичний словник.

У становленні О. В. Корчака-Чепурківського як фахівця, дослідника, науковця суттєве значення мала його участь у роботі з'їздів Російського товариства лікарів імені М. І. Пирогова, що сприяло формуванню

його наукового світогляду. Завдяки активній участі О. Корчака-Чепурківського в роботі з'їздів зроблено вагомий внесок у розвиток соціальної медицини як важливої наукової галузі. За його участі відбувалося становлення основ санітарної статистики, була розроблена найдосконаліша для того часу номенклатура захворювань тощо. Працюючи на різних посадах, О. В. Корчак-Чепурківський зробив суттєвий внесок у розробку нових форм медико-санітарного забезпечення населення, організував санітарно-статистичні дослідження, удосконалив медико-топографічні дослідження та інші різні заходи.

Систематично удосконалюючи і блискуче володіючи методом соціально-гігієнічного аналізу, громадські санітарні діячі, такі як О. В. Корчак-Чепурківський, займалися науковою розробкою та узагальненням позитивної, «нормативної» соціально-гігієнічної діяльності.

Серед теоретичних «нормативних» питань, які розроблялися передовими соціальними гігієністами, важливе місце посіли питання влаштування санітарної організації або, як висловився учений, «санітарної медицини». Під влаштуванням «санітарної медицини» О. В. Корчак-Чепурківський розумів: заснування органів із завданнями медико-статистичних досліджень; визначення організацій для боротьби з епідеміями; організацію санітарних закладів для спеціального дослідження санітарного стану населення, нагляду за санітарним станом місцевостей і вжиття заходів для усунення шкідливостей.

Розвиток цих функцій громадської медицини сприяв утворенню постійних санітарних організацій у губерніях, а потім – і заснуванню посад повітових санітарних лікарів, що своєчасно було теоретично обгрунтовано для впровадження в практику.

У своїх «нормативних» соціально-гігієнічних положеннях санітарні лікарі розробляли тактичні питання організації громадської медицини, зокрема земської.

7 березня 1921 р. одним з перших серед медиків ученого обрали академіком (народне здоров'я) Української академії наук (з 14 червня – ВУАН).

В академії О. В. Корчак-Чепурківський був головою Науково-педагогічної комісії, яка існувала з 1 червня 1921 р. Комісії підпорядковувався Інститут фізичної культури (керівник – В. Підгаєцький), при якому засновано музей, антропометричний кабінет та фізіологічна лабораторія [16]. Інститут фізичної культури разом із секцією охорони здоров'я дітей розробили термінологію фізичної культури, збирали та опрацьовували матеріали про народні ігри, брали участь в організації Всеукраїнської наукової конференції фізичної культури.

У листопаді 1921 р. розпочав роботу Інститут експериментальної медицини та епідеміології, директо-

ром якого призначили О. Корчака-Чепурківського. Одним з найголовніших завдань Інституту стало вивчення санітарного стану України. Для цього збирався та оброблявся санітарно-статистичний матеріал з офіційних даних [17].

В академії наук О. В. Корчак-Чепурківський організував і очолив кафедру народного здоров'я, на яку остаточно перейшов у 1923 р. Головним завданням цієї кафедри було наукове вивчення характеру, масштабів та причин виникнення хвороб і смертності в Україні, вироблення української медичної термінології. Відсутність приміщення та штатних співробітників не давала змоги протягом перших п'яти років існування кафедри як слід розгорнути свою роботу [2].

Обтяжений численними і різноманітними обов'язками, академік О. В. Корчак-Чепурківський знайшов час і для популяризації наукових знань, написавши брошуру «Пища и здоровье человека» [3] (1927), в якій у дохідливій формі на високому науковому рівні пояснив суттєві питання гігієни харчування й охорони здоров'я. Тут соціальний гігієніст О. В. Корчак-Чепурківський постав як висококваліфікований гігієніст-пропагандист.

У 1930 р. з ініціативи вченого вийшла у світ праця Кабінету санітарної статистики при керованій ним кафедрі «смертність у чотирьох найбільших містах УРСР у 1923–1929 рр. (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ)», яку підготував його син Юрій Корчак-Чепурківський.

У 1928–1934 рр. Корчак-Чепурківський був вченим секретарем Всеукраїнської академії наук.

Плідно й різнобічно він проявив себе як активний редактор медичних журналів, як рецензент численних робіт і дисертацій.

Загалом перу вченого належать праці з історії земської медицини, епідеміології та профілактики інфекційних захворювань; демографії та санітарної статистики.

О. В. Корчак-Чепурківський активно займався громадською діяльністю. Був учасником створення Всеукраїнського лікарського товариства. У 1926–1934 рр. – член Київської міської ради, у 1927–1934 рр. – член Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Нагороджений орденом «Знак пошани» (1944), медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» (1945).

Висновки

Отже, О. В. Корчак-Чепурківський впровадив соціальну гігієну як предмет викладання у вищій школі взагалі, і медичній зокрема. За його активної участі формувалися окремі гігієнічні науки в умовах характер-

ної для початку ХХ ст. їх диференціації. З метою наближення до спеціалізації студентів О. В. Корчак-Чепурківський викладав студентам професійну гігієну, залізничну гігієну, гігієну виховання, гігієну харчування тощо. Така диференційованість матеріалу у викладанні свідчить про його універсальний гігієнічний підхід до проблем громадського здоров'я при підкресленому збереженні соціальної спрямованості.

Академік О. В. Корчак-Чепурківський розробив методику соціально-гігієнічних досліджень, яка включала використання метричних записів, вказавши, за яких умов ці записи можуть стати достовірними в якості показників санітарного стану. Принципово піднявши роль санітарно-статистичних робіт у науковій соціально-гігієнічній та практичній санітарній діяльності, він сформував своєрідну методологію моніторингу народжуваності, смертності, захворюваності населення, що стало важливою складовою соціальної медицини.

О. В. Корчак-Чепурківський дослідив закономірності виникнення і перебігу епідемій залежно від часу, місця, антагоністичності, санітарного стану території, міграційних процесів тощо.

О. В. Корчак-Чепурківський, вивчаючи різні соціально-гігієнічні дослідження, показав залежність показників смертності, захворюваності на інфекційні та інші хвороби від соціально-економічних, культурних та політичних умов життя, доводив зв'язок показників здоров'я із соціальними та зовнішніми факторами. Він розробив першу в Україні номенклатуру хвороб, що стала провісником сучасної міжнародної класифікації хвороб (МКХ).

Застосовані і розвинені ним методи медико-топографічного та історичного розгляду питань громадської медицини у взаємозв'язку з динамікою здоров'я населення сприяли удосконаленню соціально-гігієнічного аналізу для потреб охорони здоров'я.

Видатний учений соціал-гігієніст О. В. Корчак-Чепурківський завжди був нерозривно пов'язаний з практичною охороною здоров'я, був прихильником і пропагандистом санітарної організації, в ефективності й необхідності якої він пересвідчився й упевнився на власній діяльності. Як лікар-практик і вчений – представник земської санітарної медицини, він обґрунтував оптимальну основу санітарно-профілактичної служби в структурі земської медицини, у чому йому допомогла робота у двох українських і бессарабському земствах.

Соціально-гігієнічна діяльність О. В. Корчака-Чепурківського, як педагогічна, так і наукова, нерозривно пов'язана з джерелами вітчизняної соціальної медицини. Учений став фундатором соціальної медицини в Україні та увійшов у перші ряди соціальних гігієністів у Російській імперії та в СРСР.

Список літератури

1. *Васильев К. Г. А. В. Корчак-Чепурковский* – основоположник преподавания социальной гигиены и эпидемиологии в СССР / К. Г. Васильев, А. М. Голяченко, А. Т. Обухов // Советская медицина. – 1974. – № 5. – С. 128.
2. *Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали.* – К. : НБУВ, 1998. – С. 528.
3. *Їжа та здоров'я людини. Головні основи фізіології та гігієни щодо живлення.* – К. : ДВУ, 1927. – 11 с.
4. *Каган С. С. Видатний санітарний діяч України* – академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський / С. С. Каган. – К. : Здоров'я, 1965. – 77 с.
5. *Каган С. С. Видатний санітарний діяч України* – академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський / С. С. Каган. – К. : Здоров'я, 1965. – С. 34.
6. *Корчак-Чепурковский А. В. Сулема при перемежающейся лихорадке* / А. В. Корчак-Чепурковский // Земская Медицина. – 1885. – № 25.
7. *Корчак-Чепурковский А. В. Войны и эпидемии* // Русский врач. – 1904. – № 16. – С. 561–566.
8. *Корчак-Чепурковский А. В. Изменение смертности в г. Киеве со времени введения в нем канализации* : доклад 5-му водопроводному съезду. – К., 1901.
9. *Корчак-Чепурковский А. В. Материалы для изучения эпидемий дифтерии (эпидемиологии) в России.* – Херсон, 1898.
10. *Корчак-Чепурковский А. В. Организация земско-медицинской помощи в Константиноградском уезде в 1884 г.* / А. В. Корчак-Чепурковский // Земская Медицина. – М., 1886. – № 33–50.
11. *Корчак-Чепурковский А. В. Отчет о состоянии врачебной помощи и народного здоровья в Херсонском уезде за 1889 год* / А. В. Корчак-Чепурковский. – Херсон, 1890.
12. *Корчак-Чепурковский О. В. Номенклатура хвороб* / О. В. Корчак-Чепурковский. – К., 1927.
13. *Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине.* – К. : Гос. мед. изд. УССР, 1962. – С. 284.
14. *Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине.* – К. : Гос. мед. изд. УССР, 1962. – С. 292.
15. *Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине.* – К. : Гос. мед. изд. УССР, 1962. – С. 297.
16. *Ранняя история Академии наук Украины (1918–1921)* / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко. – К. : Манускрипт, 1993. – С. 184.
17. *Ранняя история Академии наук Украины (1918–1921)* / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко. – К. : Манускрипт, 1993. – С. 187.
18. *Синяк К. М. Авксентий Васильевич Корчак-Чепурковский* / К. М. Синяк, В. Ф. Рудиченко // Врачебное дело. – 1983. – № 4. – С. 120.
19. *150 лет Киевскому медицинскому институту.* – К. : Здоровья, 1991. – С. 191.
20. *Ціборовський О. М. На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні* / О. М. Ціборовський. – К. : Факт, 2010. – С. 153.
21. *Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Спроба Павла Скоропадського* / Д. Б. Яневський. – Харків: Фоліо, 2010. – С. 69.

Дата надходження рукопису до редакції: 15.05.2012 р.

**Академик А.В. Корчак-Чепурковский –
фундатор соціальної медицини
як науки і предмета преподавання
(ко 155-лєтїю со дня рожденїя)**

*В.Ф. Москаленко, А.П. Яворовский, Ф.Я. Ступак,
И.М. Сахарчук, О.Я. Антонык (Киев)*

Описана личность и освещены научные наработки известного ученого, социал-гигиениста, земского врача А.В. Корчака-Чепурковского, внедрившего социальную гигиену как предмет преподавания в высшей школе в целом и медицинской в частности. Как врач-практик и ученый – представитель земской санитарной медицины, академик А.В. Корчак-Чепурковский обосновал оптимальную базу санитарно-профилактической службы в структуре земской медицины. Он разработал первую в Украине номенклатуру болезней, которая стала предшественником современной международной классификации болезней. Применяемые им методы медико-топографического и исторического рассматривания вопросов общественной медицины в взаимосвязи с динамикой здоровья населения способствовали усовершенствованию социально-гигиенического анализа для нужд здравоохранения.

Ключевые слова: социальная медицина, академик А. В. Корчак-Чепурковский.

**Academician A.V. Korchak-Chepurkovsky –
Fundator social medicine
as a science and teaching subject
(to 155-th anniversary from the date of birth)**

*V.F. Moskalenko, O.P. Yavorovskiy, F.Ya. Stupak,
I.M. Sakharchuk, O.Ya. Antonyuk (Kyiv)*

We describe the personality and highlight the scientific achievements known scientist, social hygienist, country doctor A.V. Korchak-Chepurkovsky who has introduced social hygiene as a subject of teaching in higher school in general and health in particular. As a physician and scientist-practitioner – representative of the Zemstvo care medicine, Academician A.V. Korchak-Chepurkovsky has proved optimal base of preventive and curative services in the structure of zemstvo medicine. He has developed the first range of diseases in Ukraine, which became the predecessor of modern international classification of diseases. Methods of medico-topographical and historical examining issues of public medicine in relation to the dynamics of population' health have contributed to improvement of socially-hygienic analysis for health care.

Key words: social medicine, Academician A.V. Korchak-Chepurkovsky.